

Зеркаль Микола Миколайович (1970 р.н.). Закінчив історичний факультет МДПІ у 1993 р. Здобувач, працює викладачем гуманітарних дисциплін у Миколаївському комерційному технікумі. Досліджує питання про місце підприємців і торговців у соціальній структурі Півдня України в період нової економічної політики (20-і рр. XX ст.).

Досвід діяльності Дніпробугу в 20-і роки XX ст.

У наш час уряд незалежної України втілює в життя ринкові перетворення, в зв'язку з цим вивчення економічних реформ 20-х років XX ст. набуває сьогодні особливої ваги.

Перехід до капіталістичного способу виробництва проходить болісно, супроводжується різким погіршенням матеріальних умов життя людей. Використовуючи історичний досвід втілення в життя нової економічної політики, можна зменшити негативні наслідки цього процесу.

При дослідженні питань непу на Півдні України автор звернув увагу на проблему виникнення та діяльності Дніпробугу (Спілки споживчих товариств Миколаївського і Херсонського округів). Ця тема практично не знайшла достатнього відображення в історичній та економічній літературі. Дослідники, аналізуючи загострення класової боротьби в період непу, ставили підприємців та торговців на протилежні боки барикад. Але саме існування Дніпробугу дає можливість побачити, яким чином інтереси цих верств населення були узгоджені, як між собою, так і у стосунках з державою. Разом із згортанням непу подальше існування Дніпробугу ставало недоцільним. Всеукраїнська кооперативна спілка, як орган держави, фактично виконувала аналогічні дії. Саме тому ВУКС і поглинув конкуруючу організацію, яка не отримувала достатньої допомоги після зміни економічного курсу СРСР і України.

Досвід діяльності спілки дає можливість побачити, які досягнення можна використати сьогодні не лише приватним особам на Миколаївщині, або в межах Півдня України, а й у державі в цілому. Крім цього, врахування допущених помилок та прорахунків може зменшити біди населення під час переходу до ринкової економіки.

Існування і діяльність Дніпробугу відобразилось у досить великій кількості архівних матеріалів, спогадах безпосередніх робітників, керівників спілки, газетних публікаціях [1].

Кооперація на Півдні України виникла ще до Жовтневої революції. До 1921 року кооперативні організації вже існували близько п'ятдесяти років.

Особливо бурхливе зростання її спостерігалось в останні роки Першої світової війни. Економічна та політична криза в державі урядом самостійно не могли бути ліквідовані без допомоги населення. Кооперативні організації змогли вирішити більшість проблем із постачанням населення товарами споживання, задоволення попиту на окремі види засобів виробництва, товарообміну між містом та селом.

Жовтнева революція, яка привела до націоналізації торгівлі й промисловості, залишила недоторканою кооперацію, бо її досвід і апарат більшовики вирішили використати для здійснення своєї соціальної та економічної політики.

Саме споживча кооперація на той час мала добре організований розподільчий апарат. Радянським урядом України приймається рішення використати вже існуючу систему споживчої кооперації. В 1919 р. вся кооперація була одержавлена і на правах виконавчого органу Наркомпроду залучена до розподілу товарів споживання. Введено було також обов'язкове членство в цій організації всіх виробників товарів споживання.

У період непу на Півдні України виникли такі види кооперації: споживча, сільськогосподарська і промислова. Споживчу кооперацію на Миколаївщині представляли Микробкооп (Спілка робітничої і міської кооперації) "Дніпробуг" (Спілка споживчих товариств Миколаївського і Херсонського округів) та контора Вукоопспілки (Всеукраїнська кооперативна спілка).

Дніпробуг був створений на основі споживчих спілок, які вже існували раніше: "Південної спілки кооперативів" і "Об'єднання". Ще в 1919 р. у кооперативних колах того часу стала формуватися думка, що економічні умови вимагають об'єднання цих товариств. У червні 1919 р. Збори Уповноважених Південної спілки кооперативів висловилися за об'єднання. Правління обох організацій розпочали переговори з цієї нагоди, з'ясували технічний бік злиття.

Переговори закінчилися запрошенням правління Миколаївської спілки прибути в Херсон для остаточних переговорів. На той час Херсон був значним адміністративним центром і вважалося, що і надалі керівні органи нової організації повинні розташовуватися саме там.

Але через активізацію воєнних дій та денікінську окупацію Херсона так і не пощастило довести до кінця розпочатий процес, питання злиття не було вирішено. Райспілки не були об'єднані, а з часом їх перетворили в Райвідділення губернської спілки. Після закінчення громадянської війни і в зв'язку із запровадженням нової економічної політики Миколаїв і Херсон знову стали центрами кооперативного руху і знову постало питання про об'єднання організацій, це підтвердило і зібрання уповноважених Херсонської і Миколаївської райспілок.

Територія Миколаївського і Херсонського округів являла собою велику рівнину, яка була оточена Бугом, Дніпровсько-Бузьким лиманом і Дніпром і становила єдине ціле. Обидва округи були зв'язані залізничними коліями, Миколаїв-Знам'янка, Миколаїв-Херсон, Херсон-Мерефа та Снігурівка-Водопій.

Поділ цього єдиного економічного району на округи встановлював кордони для обслуговуючих його Спілок, що ускладнювало їх діяльність.

31 грудня 1922 р. обидві спілки розпочали процес об'єднання балансів. Взаємні зобов'язання і майно Херсонської і Миколаївської райспілок об'єднувалися. Установчим балансом утвореної спілки стали баланси двох засновників. Нова спілка отримала назву “Дніпро-Бузька Районна Спілка споживчих товариств”, скорочено “Дніпробуг”. З 15 червня 1922 р. Дніпробуг виступав як самостійна юридична особа і це був час його народження [2].

Правління Дніпробузької спілки складалося з представництв обох об'єднаних спілок у кількості 7 чоловік і 4 кандидатів.

Якщо на початку 1919 р. вважали за доцільне розташовувати правління в Херсоні, то після громадянської війни, голоду 1921-1923 рр. упало значення цього міста як торговельного центру і незважаючи на перенесення губерньського центру у 1922 р. до Одеси, центральне управління Дніпробугу розташували у Миколаєві. В Херсоні та Каховці було організовано відділення з точним розмежуванням районів їх діяльності.

Вся закупівельна діяльність концентрувалася в Центральній конторі Дніпробугу. Відділення, з дозволу центрального управління, могли здійснювати закупівлю і заготовку продуктів сільського господарства і фабрикати місцевого виробництва.

Діяльність Дніпробугу була спрямована на те, щоб захистити споживача від експлуатації останнього з боку приватних торговців та підприємців. Утворивши спілку, селяни і частина міського населення відтепер могли прямо отримувати товари від виробників, а відсотки нарахувань на собівартість у вигляді прибутку спілка витратила на членів товариства. Засновники й учасники спілки не втрачали свої гроші, бо вони залишалися на балансі Дніпробугу. Товариство постачало своїм членам доброякісний товар, використовувало правдиві міри ваги та обміру.

Завдяки утвореній спілці кошти, які раніше йшли на утримання окремих торговців, тепер залишалися в товаристві у вигляді прибутку.

Історичний шлях споживчої кооперації демонстрував те, що вона розвивалася, в більшості випадків, серед трудового робочого та селянського населення. Але Дніпробуг не лише займався постачанням товарів для своїх пайовиків, він також реалізовував їх серед усього населення відповідної території. Таким чином, спілка вирішувала і загальнодержавні завдання по встановленню економічного зв'язку між містом і селом, налагодженню тісних контактів між робітниками і селянами та усуненню ворожнечі між ними.

Уже на 1 жовтня 1922 р. в лавах Дніпробугу нараховувалося 22 кооперативних об'єднання з 19180 членами [3].

Така кількість низових організацій привела до розпорощення коштів, зростання накладних витрат. Кожне кооперативне об'єднання намагалося отримувати прибутки, однак закупівля товарів, їх транспортування, збереження, реалізація – все це вимагало великих грошей. Щоб отримати потрібний капітал низовому товариству, Дніпробуг видавав пільгові кредити своїм членам. Незважаючи на ці заходи, економічні можливості членів спілки були вкрай обмеженими, як

наслідок загальних економічних умов, тому вони почали займатись обслуговуванням всього населення відповідних територій. Ця діяльність спричинила деяку зміну статутних завдань товариств, що викликало прийняття низки рішень Дніпробугу, в яких зверталась увага на це і вимагалось не порушувати оголошені принципи в майбутньому.

На початку 20-х років вся Україна вкрилася мережею споживчих товариств. Життя вимагало визначити статус цих організацій і Декрет Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів СРСР “Про споживчу кооперацію” від 20 травня 1924 р. [4] вирішив цю проблему. Величезна кількість товариств отримала свій правовий простір і могла тепер захищати свої права.

В 1925 р. у Миколаївському окрузі вже нараховувалося 59 кооперативних товариств, із них 5 змішаного типу, тобто поєднували в своїй діяльності декілька видів операцій. Пересічно в кожному товаристві, які входили до складу Дніпробугу, нараховувалося 100 пайщиків, із них 92% – чоловіки, 8% – жінки, за партійною приналежністю і соціальним становищем вони так розшарувались: комуністів – 4,1%, незаможних селян – 61,6%, робітників і службовців – 8,2% [5].

Товариство в цей час мало 75 лавок, за допомогою яких населення отримувало товари.

Переважну більшість членів спілки склали безпартійні селяни чоловічої статі. На підставі цього можна зробити висновок, що Дніпробуг займався обслуговуванням саме села. Якщо миколаївським Робокопом було кооперовано 9500 чоловік, то споживча кооперація лише в Миколаївському окрузі нараховувала 18814 кооперованих членів [6].

В органах управління Дніпробугом був інший склад: комуністів – 18,5%, незаможних селян – 55%, середняків – 26,5% [7]. До керівних органів у більшості випадків входили селяни-середняки, які впевнено стояли на землі і їх господарство давало стабільний прибуток.

На Півдні України у 1923-1924 рр. економічне становище стабілізувалося, розширювалося виробництво товарів. Умови життя населення поліпшувалися, зростали його потреби, а допомоги задовольнити їх могла саме споживча кооперація. Місячні товарні обіги споживчої кооперації з жовтня 1923 р. по березень 1924 р. збільшились у містах на 302%, а на селі – 290% [8].

Такі темпи обумовлювалися не лише економічною ситуацією в Україні, а й вдалою структурою споживчої кооперації. Її нижчою ланкою стали єдині споживчі товариства, останні об'єднували і підпорядковувалися райспілкам, які, в свою чергу, входили до складу Всеукраїнської кооперативної спілки. Така структура дозволяла оперативно реагувати на потреби ринку, реалізовувати товари споживачам, з меншими накладними витратами за значно нижчими цінами, ніж у приватника, постачати своїм членам якісні товари, забезпечувати зв'язок між селянином та робітником.

Сільські кооперативні товариства у 1923 р. зробили націнки на товари, які надходили від робспілки: 20% при реалізації їх стороннім особам і 15% – своїм членам. Так члени товариств захищалися від надлишкових витрат.

Із самого початку своєї діяльності Дніпробуг

проділяв значну увагу національним меншинам, враховуючи особливості Миколаївського округу. В 1923 р. у німецьких колоніях було організовано 4 товариства, обіг яких досягав 65 крб. на день у кожному.

А тепер давайте поглянемо на типовий баланс середнього єдиного споживчого товариства. В 1923 р. борги склали – 41%, пайові внески членів – 0,2%, прибутки – 36,3%, власні капітали – 22,5%. Цей баланс свідчив, що існування кооперативу спиралося на обіговий капітал, який формувався не від власних членів у вигляді паїв (0,2%), а за рахунок використання чужих капіталів, головним чином своєї спілки (41%) [9].

З отриманого прибутку товариства сплачували 40% у вигляді податків, які підривали економічне становище спілок. Щоб покращити своє становище, споживчі товариства намагалися знизити накладання на роздрібні ціни і тим самим підвищити прибутки.

Зниження роздрібних цін ставало можливим не лише за рахунок витрат на апарат, а і в зв'язку з низькими процентними ставками по кредитах Дніпробугу. В економічній боротьбі перемогу отримував той, хто мав можливість запропонувати споживачу нижчі ціни, ніж конкуренти. В торгівлі лише за рахунок власних капіталів було неможливим вести справи і отримувати прибутки, обов'язково існували кредити, і вигравав той, кому кредити давали під більш низькі проценти.

Кредитування первинних кооперативів банками було незначним. В 1925 р. лише декілька з них змогли отримати в Українбанку кредит на 4400 крб., а Держбанк жодному товариству не надав позик [10].

Завдяки напруженій та самовідданій роботі мережа споживчих товариств щільно вкрила територію Миколаївського та Херсонського округів. За статистичними даними з'ясувалося, що на 50% бюджет середньостатистичного селянина задовольнявся Дніпробугом. Останній займався не лише роботою безпосередньо з споживачами, а і з центрального складу постачалися товари споживчим кооперативним товариствам.

Дніпробуг враховував економічне становище своїх споживачів і намагався за рахунок довгострокових кредитів на сільськогосподарські машини допомогти селянам покращити рівень обробітку землі. Він мав також книжкову торгівлю, здійснював операції з лісом та хлібом. Завдяки надзвичайно широкому колу операцій спілка намагалася не лише задовольняти першочергові матеріальні потреби селян, робітників, а і займалася просвітницькою діяльністю.

У межах України споживча кооперація в 1923-1924 рр. сільському населенню через свою мережу продала товарів на 100 мільйонів карбованців. На 1 січня 1925 р. сільська споживча кооперація об'єднувала 900000 членів, а робітнича – 500000, що складало на одне товариство селян 150 чоловік, а на міське – 1541 чол. Сільських товариств нараховувалося на 1 січня 1925р. – 6050, міських робочих – 380. Власних коштів кооперація, на цей же час, мала 21 мільйон [11].

По СРСР всі види кооперації нараховували до 100000 кооперативів. Профспілковим рухом у кооперації в містах (1922-1923 рр.) було охоплено до 60%, а на селі – до 20%. В 1922-1923 рр. обіги споживчої кооперації досягали 900 млн. крб., сільськогосподарчої – 150 млн. крб., а в 1923-1924 рр. – 2 млрд. крб. [12].

На 1 жовтня 1925 р. на території Одеської губернії з 680 кооперативів усіх видів до споживчої кооперації відносилось 79, причому із 81748 членів до складу останньої входило 46123 члени [13].

Саме середина 20-х років була часом значного кількісного зростання кооперативної мережі і поширення торговельної діяльності. Але зростання обсягів господарської діяльності не відповідало фінансовій міцці кооперації. Споживчі кооперативи дуже повільно накопичували власні капітали, які використовувалися в обігу. Товариства при встановленні роздрібних цін не обчислювали відсотку прибутковості для збільшення обігу. Досить часто, забезпечуючи населення товарами, споживчі товариства не накопичували їх в потрібній кількості і населення змушене було звертатися до приватних торговців.

Саме причинам виникнення негативних моментів у діяльності споживчої кооперації було присвячено Пленум ЦК КПБУ 19 січня 1924 р. У резолюції № 363 “Про споживчу кооперацію” [14] підкреслювалося, що остання не змогла ще зайняти відповідне місце в господарстві країни. Укріплення кооперації йшло в більшості випадків не за рахунок ініціативи населення при підтримці держави, а навпаки – уряд підтримував центральні кооперативні органи, що спричинило неправильну організацію кооперативної торгівлі. Серед головних причин такого стану справ визнали: незначне охоплення населення і пасивність членів товариств, значні податки на низові кооперативи, відсутність кредиту, а коли все ж вдавалося отримати його, то на невідгідних умовах, загальна низька купівельна спроможність селянства, значні накладні витрати, невідповідний кадровий склад.

З метою зменшення залежності від кредитів на 11-й сесії Центроспілки було прийнято рішення про збільшення розмірів пайових внесків із 3 крб. до 5 крб. [15].

У середині 20-х років уже було вироблено стратегічну лінію діяльності споживчих товариств. Дніпробуг в основу будівництва мережі первинних кооперативів поклав споживче товариство. На селі основною формою організації стали невеликі магазини з невеликим районом діяльності. Коли ж окраїни села простягалися на значні відстані, застосовувалася виїзна торгівля, яка здійснювалася систематично, в точно встановлених місцях, із зазначенням днів та годин роботи. В містах утворювалися кооперативи, які утримували декілька магазинів із торговельними розподільними пунктами.

Наприкінці 20-х років, після прийняття урядом курсу на індустріалізацію, зменшилися розміри державних кредитів для споживчої кооперації і потрібно було не лише збільшувати кількість власних акцій, а й скорочувати строки обігу капіталу. Пайові внески зросли з 99 до 253 тис. крб., а на периферії – з 361 до 732 тис. крб., або на 203,8% [16].

За цей же час кількість кооперованих збільшили з 95 до 137 тис. чоловік. У відповідності з політикою уряду Дніпробуг був змушений відмовлятися від послуг приватних виробників, підприємців, так замість 65,4% в 1926 р. закупка краму у ВУКСі зросла у 1927-1928рр. до 80,4% [17]. Позичені капітали з 73,6% зменшилися до 66,5%. До 1927 р. Дніпробуг об'єднував 296 товариств

[18].

У другій половині 20-х років відбулися зміни і в складі самого Дніпробугу. Біднота складала 51%, службовці та робітники – 15%, середняки – 30%, заможні – 5%. Жінки становили 17,1% від загальної кількості членів товариств. Загальний власний капітал складав у 1923-1924 р. – 1080000 крб., внески у вигляді паїв – 300.000 крб., а в 1925 р. було відповідно – 281000 крб. і 73000 крб. Збільшився не лише обіг капіталу, а також і зменшилися витрати при оподаткуванні господарської діяльності, збільшилися накладання на роздрібну ціну [19].

Розглянувши діяльність Дніпробугу в роки реалізації нової економічної політики, треба підкреслити, що він не лише організаційно, а й економічно зміцнів; став серйозним конкурентом державній та приватній торгівлі; допоміг налагодити стосунки між роз'єднаними товариствами; покращив економічне становище селянства та робітників за рахунок реалізації товарів за низькими цінами; завдяки реалізації машин селянам у кредит покращилася технологія обробітку землі; надавав освітню допомогу населенню; долагоджував зв'язок села з містом. Наступне поглинення Дніпробугу ВУКСом припинило існування незалежної споживчої організації, яка ще мала перспективи для подальшого розвитку.

Література

1. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. Р-473, Р-53, Р-8, газета "Український економіст" за 1920-1929 рр., "Вісті ВУЦВК", статистичні звіти Окрстатбіро, Губстатбіро.
2. Отчет Украинскому экономическому Совету и Совету труда и обороны за 1-е полугодие 1921-1922 года.-Херсон, – 1922. – С. 90.
3. ДАМО, ф. Р-473, оп.1, спр. 1725, арк. 88.
4. Ibid., ф. Р-473, оп.1, спр. 1740, арк. 69.
5. Ibid., ф. Р-473, оп.1, спр. 1927, арк. 1.
6. Ibid., арк. 3.
7. Ibid., арк. 3.
8. Ibid., арк. 3.
9. Ibid., арк. 10.
10. Ibid., арк. 3.
11. Ibid., арк. 25.
12. Ibid., арк. 27.
13. Одесская губерния. Административное описание. – Одесса, 1924. – С. 82.
14. ДАМО, ф. Р-473, оп. 1, спр. 1927, арк. 47.
15. Ibid., спр. 1927, арк. 53.
16. Ibid., спр. 399, арк. 7.
17. Ibid., спр. 399, арк. 9.
18. Ibid., спр. 2535, арк. 5.
19. ДАМО, ф. Р-8, оп. 1, спр. 537, арк. 18.